

Omówienie Gramatyki Na'vi¹

Z tego opracowania nie nauczysz się Na'vi – jest to krótkie podsumowanie najważniejszych cech tego języka.

Spółgłoski

Ejekttywne	px	tx	kx
Zwarte bezdźwięczne	p	t	k
Zwarte szczelinowe (afrykaty)		ts	
Szczelinowe bezdźwięczne (fryktywne)	f	s	h
Szczelinowe dźwięczne (fryktywne)	v	z	
Nosowe	m	n	ng
Płynne		r, l	

- Póksamogłoski w y
- **f, s i ts** mogą być pierwszym elementem w zbitce spółgłosek rozpoczynającej sylabę, np. **fpi, tsko, slä**
 - **px, tx, kx, p, t, k, ', m, n, l, r, ng** mogą występować na ostatniej pozycji w sylabie
 - **ts, f, s, h, v, z, w, y** nie mogą występować na ostatniej pozycji w sylabie (wyjątek: **w** i **y** w dyftongach)

Samogłoski

i, i̇ u e o
ä a

- **Dyftongi**² w na'vi to: **aw, ay, ew, ey**
- **Pseudosamogłoski**³ w na'vi to: **ll i rr**. W sylabie zachowują się jak samogłoska (np. **trr, plltxe**). Samogłoski właściwe mogą stanowić sylabę samodzielnie (**muiȧ: mu-i-ä**), zaś pseudosamogłoski zawsze następują po spółgłosce i nie mogą tworzyć sylaby kończącej się spółgłoską. Tak więc **plltxe** (plltxe) będzie poprawne, a ***plltxe** (pllk-txe) – niedozwolone. Ta zasada ma wpływ na odmianę rzeczownika kończącego się pseudosamogłoską.
- W dokumentacji Paula Frommera **akcent wyrazowy** zaznaczany jest podkreśleniem, np. **ngenga**³.

Lenicja

Lenicja zachodzi przy niektórych procesach gramatycznych. Jest to zmiana pierwszej spółgłoski w danym wyrazie na inną, „łagodniejszą”. Lenicji ulega tylko osiem spółgłosek:

Spółgłoska	Spółgłoska po lenicji	Przykład
px, tx, kx	p, t, k	txep , ale: mi t̄ep
p, t, k	f, s, h	kelku , ale: ro helku
ts	s	tsmukan , ale: aysmukan
'	zanika	'eylan , ale: fpi eylan

- Przedrostki powodujące lenicję oznaczone są plusem, a nie, jak zwykle, łącznikiem, np. **ay+**, lenicjujący przedrostek liczby mnogiej.
- Lenicję wyrazu powoduje także kilka cząstek w adpozycji⁴ przed tym wyrazem, np. **fpi, ilä, mi, ro, sre, wä**.
- Zwarcie krtaniowe nie ulega lenicji, gdy po nim następuje pseudosamogłoska (**mi 'Rrta**, nie: **mi Rrta**).

Przypadki

Końcówki przypadków w na'vi zależą od tego, czy dany wyraz kończy się na spółgłoskę, samogłoskę, czy dyftong.

	zakończone samogłoską	zakończone spółgłoską	zakończone dyftongiem
mianownik ⁶		<i>brak</i>	
agens ⁵	-l	-il	-il
pacjens ⁶	-t, -ti	-it, -ti	-it, -ti
celownik	-r, -ru	-ur	-ru, -ur
dopełniacz ⁹	-yä, -ä	-ä	-ä
temat ⁷	-ri	-iri	-ri

- Po samogłoskach **o** i **u** dopełniacz ma postać **-ä**, nie **-yä**.
- W wyrazach kończących się pseudosamogłoską **ll** lub **rr** końcówki powinny być jak dla spółgłosek: **trr-ä, 'ewll-it**.
- Różnicowanie między krótszą a dłuższą końcówką w pacjensie i celowniku wydaje się w dużej mierze kwestią stylu i harmonijnego brzmienia.
- W oryginale angielskim Frommer nazywa mianownik „przypadkiem podmiotu/subiektywem”, który obecnie w lingwistyce nosi nazwę „nieprzechodniego”, frommerowski agens nazywa się „ergatywem”, a pacjens „biernikiem/akuzatywem”. Tu pozostajemy przy mianowniku, agensie i pacjensie, ponieważ ten ostatni nie zawsze odpowiada polskiemu biernikowi.
- **Mianownik** występuje jako podmiot z czasownikami nieprzechodnimi, w tym czasownikami utworzonymi przez dodanie **si** oraz czasownikami zwrotnymi z wzrostem **<äp>**.
- **Agens** występuje jako podmiot z czasownikami przechodnimi, np.: **oel ngati kameie**.
- **Pacjens** występuje jako dopełnienie bliższe czasowników przechodnich, np.: **oel ngati kameie**.
- **Celownik** występuje jako:
 - Dopełnienie dalsze czasowników przechodnich (komu? czemu?)
 - Dopełnienie bliższe czasowników utworzonych przez dodanie **si** (np. patrzę **na** coś)
 - „Odbiorca” czynności w zdaniach z dwoma dopełnieniami: **oel ngaru tseykie'a tsat**, „pokażę ci coś”.
- **Dopełniacz** używany jest do określenia własności: **oeyä tsko**, „mój łuk”.

¹ Wersja 1.2 autorstwa Wm Annis, tłumaczenie: Karolina Milewska, korekta: Grzegorz „Kxrekorikus” Pawłowski

² Inaczej dwugłoski, w jęz. polskim to np.: **AU**tomat, **EU**ropa, **mAJ**

³ „Spółgłoski sylabotwórcze” lub „sylabiczne”; tutaj nazwane tak ze względu na zwyczaj w społeczności.

⁴ W fachowych transkrypcjach wymowy (także w słowniku na'vi) przyjęto się zaznaczać akcent wyrazowy apostrofem przed sylabą akcentowaną, np.: ['ik.ran], ikran. W zwykłym tekście lepiej tego nie robić, ponieważ apostrof ma tu wartość litery i głoski.

⁴ W praktyce w na'vi, jak i w polskim jest to adpozycja (dostawienie) z przodu, np. wyrażenia przymiokowe: **o** tobie, **na** polowaniu, itd. ⁶ Dla wyrazów w podmiocie

⁵ Wykonawca czynności

⁶ Element doznający czynności; mniej więcej biernik ⁹ Tylko w zastosowaniu dzierżawczym, odpowiada na pytanie: czyj?

⁷ Wyjściowa/znana już informacja w wypowiedzi, w przeciwieństwie do właśnie wprowadzanej, więcej do znalezienia pod hasłem: opozycja temat-remat

- Rzeczownik może posiadać przyrostek nieokreśloności –o („pewien”, „jakiś”). Końcówki przypadków występują wtedy po –o.

Liczba

Rzeczowniki i zaimki w na’vi mogą występować w liczbie pojedynczej, podwójnej, potrójnej i mnogiej (dla czterech i więcej). Liczba wyrażana jest przedrostkami, które zawsze powodują lenicję.

L. podwójna	me+	mefo (od: po)
L. potrójna	pxe+	pxehilvan (od: kilvan)

- L. mnoga **ay+** **ayswizaw**
- Przedrostek liczby mnogiej można opuścić tylko gdy lenicja jest widoczna: liczba mnoga od **prnen** to **ayfrnen** lub **frnen**. W ten sposób nigdy nie opuszcza się przedrostków liczby podwójnej i potrójnej.
 - Jeśli dany wyraz zaczyna się na **e** lub **'e**, powstałoby ***ee**, więc **me+** + **'eveng** daje **meveng**.

Zaimki i deiksa⁸

Zaimki odmieniają się przez przypadki tak samo, jak rzeczowniki.

Osoba	l. pojedyncza	l. podwójna	l. potrójna	l. mnoga
1. ekskluzywna	oe	moe	pxoe	ayoe
1. inkluzywna	-	oeng	pxoeng	ayoeng
2.	nga	menga	pxenga	aynga mefo pxefo
3. ożywiona	po	ayfo , fo		
3. nieożywiona	tsa-	mesa-	pxesa-	aysa- , sa- □

Zaimki osobowe dla 1. os. w liczbie innej niż pojedyncza są albo ekskluzywne (wyłączające osobę, do której mówimy), albo inkluzywne (włączające tę osobę). Końcówka włączająca, **-ng**, pochodzi od **-nga**, które znów widać w całości, kiedy dodajemy końcówkę przypadku. Agens od **oeng** ma formę **oengal**, nie ***oengil**.

- Ayoeng** posiada też krótszą formę **awnga**. Obu można swobodnie używać we wszystkich przypadkach, ale **awnga** jest częstsze.
- Formy dopełniacza: **po** > **peyä**, **nga** > **ngeyä** (w tym **awnga** > **awngeyä**).
- W mowie szybkiej lub potocznej z form dopełniacza zaimków końcowe **ä** może wypadać: **ngey 'upxaret**.
- Formy przypadków dla zaimka w 3. os. nieożywionej: **tsaw**, **tsal**, **tsat**, **tsar(u)**, **tseyä**, **tsari**.
- Zaimek nieokreślony w 3. os. ma formę: **fko**.
- W osobach 1. i 2. zaimki mają również formy grzecznościowe/ceremonialne:

	l. pojedyncza	l. podwójna	l. potrójna	l. mnoga
1.	ohe	mohe	pxohe	ayohe

⁸ Zjawisko polegające na tym, że wyraz zyskuje dokładne znaczenie dopiero w określonym punkcie widzenia mówiącego, np. „my” może obejmować osobę, do której mówimy, albo nie, użycie „ten” i „tamten” zależy od odległości, „jutro” to

ekskluzyw na	ngenga	mengen ga	pxengen ga	ayngen ga
2.				

- Aby uzyskać zaimki w 1. os. inkluzywnej, używa się dwóch oddzielnych zaimków: **ohe ngengasi** (z enklitykiem **si**, „i”)
- Za zaimek wskazujący bliższy („ten”, „te”...) służy przedrostek **fi-**, w liczbach mnogich **fay-**, zaś zaimkiem dalszym („tamten”, „tamte”...) jest przedrostek **tsa-**, w liczbach mnogich **tsay-**.

Przymiotniki

- Przymiotnik w roli orzecznika uzyskuje się w na’vi zwykłym czasownikiem **lu**, np. **lu nga win si txur**: „jesteś szybki i silny”.
- Przymiotniki jako przydawki są podłączane do rzeczownika za pomocą wrostka **-a-**, który dodaje się do przymiotnika od strony rzeczownika: **yerik awin** lub **wina yerik** „szybki szczęśliwy”.
- Przymiotnik pochodny na **le-** może tracić przedrostkowe (ale nie przyrostkowe) **a-**, więc możliwe jest zarówno **ayftxozä lefpom**, jak i **ayftxozä alefpom** („radosne święto”).
- Stopniowanie przymiotników, „A jest bardziej [przym.] niż B”, oznacza się partycułą **to: A to B lu [przym.]**, np. **po to oe lu siltsan**, „ona jest lepsza ode mnie”. Stopień najwyższy to po prostu **frato**, „bardziej niż wszystko”.

Czasowniki

- Frommer podaje trzy pozycje wrostków w czasownikach: przed-pierwszą, pierwszą i drugą. Każdą pozycję zajmują wrostki określonego rodzaju.
- Wrostki na pozycji **przed-pierwszej**, przed samogłoską przedostatniej sylaby czasownika, określają przechodniość czasownika. Jeśli czasownik ma tylko jedną sylabę (np. **kä**), jest to oczywiście pozycja przed tą sylabą. forma kazuatywna⁹ <eyk> forma zwrotna <äp>
- Wrostki na pozycji **pierwszej**, przed samogłoską przedostatniej sylaby (lub przed jedyną sylabą), oznaczają czas, aspekt i tryb. Zawsze następują **po** wrostkach na pozycji przed-pierwszej.

	tylko czas	aspekt dokonany	aspekt niedokonany
przyszły	<ay>, <asy>	<aly>	<ary>
przyszły bliski	<iy>, <isy>	<ily>	<ily>
forma ogólna	-		<er>
przeszły bliski	<im>	<ilm>	<irm>
przeszły	<am>	<alm>	<arm>

- Gdy czas lub aspekt wynika z odpowiedniego kontekstu, nie trzeba ich sygnalizować. W wierszu „forma ogólna”

następnego dnia „dzisiaj”, a dla naszych rodziców „dziadkowie” to „rodzice”.

⁹ „zlecająca” coś komuś w dopełnieniu, jak angielskie konstrukcje „make/let somebody do something”, „have something done”

znajduje się postać czasu teraźniejszego lub czasownik bez oznaczonego czasu i aspektu.

- Formy czasu przyszłego z „s”, <i>isy</i> i <i>asy</i>, wskazują na zamiar zrobienia czegoś.
- Wrostek trybu łączącego, <i>iv</i>, ma ograniczoną ilość form – niepełną odmianę przez czasy.

	tylko czas	aspekt dokonany	aspekt niedokonany
przyszły	<i>iyev</i>, <i>iyev </i>	-	-
forma ogólna	<i>iv </i>	<i>ilv</i>	<i>irv</i>
przeszły	<i>imv </i>	-	-

- Trybu łączącego używa się:
 - Jako dopełnienia do czasowników modalnych: **oe new k<i>iv</i>ä**, „chcę iść”
 - Do wyrażania życzeń: **oeyä swizaw ningay t<i>iv</i>akuk**, „niech moja strzała uderzy celnie”
 - W rozkazach
 - Do wyrażenia celu po łączniku **fte** „aby” (cel) i przeczącym **fteke**: **sawtute zera’u fte fol Kelutralti sk<i>iv</i>a’a**, „ludzie z nieba idą zniszczyć Drzewo-Dom”
 - Po łączniku **tsni** „aby” (życzenie): **ätxäle si tsni l<i>iv</i>u oheru Uniltaron**, „proszę, aby odbyło się dla mnie Polowanie we śnie”
 - W niektórych zdaniach warunkowych (nie wglębiamy się tu w szczegóły).
- Na pozycji wrostków czasu, aspektu i trybu pojawiają się także wrostki imiesłowu czynnego <i>us</i> i biernego <i>awm</i>. Takich imiesłowów można używać jedynie przymiotnikowo, np. **ayram al<i>us</i>ing**, „góry unoszące się w powietrzu” (**ling** „unosić się w powietrzu”).
- Wrostki na pozycji **drugiej**, wskazujące na osąd lub nastawienie emocjonalne mówiącego, stoją przed ostatnią sylabą czasownika lub, w przypadku czasowników jednosylabowych, po pierwszej pozycji, np. **k<i>ol</i><i>äng</i>ä**, „[niestety] poszedłem”.

postawa pozytywna	<i>ei</i>
postawa negatywna	<i>äng</i>
rejestr formalny, ceremonialny	<i>uy</i>
domniemanie, przypuszczenie	<i>ats</i>
- Podobnie jak przy czasie i aspekcie: jeśli ustalono już kontekst nastawienia emocjonalnego, nie trzeba powtarzać wrostka.
- W czasownikach złożonych wrostki występują tylko w części, która jest czasownikiem, więc od **silpey** powstanie **silp<i>ol</i>ey**.
- Rozkazy tworzy się podstawową formą czasownika, **kä!** „idź!” lub za pomocą trybu łączącego. W trybie rozkazującym z przeczeniem nie używa się **ke**, lecz **rä’ä**, więc „nie idź” to **rä’ä kä!**